

OSOBNOST PACHATELE TRESTNÝCH ČINŮ

POJEM PACHATELE TRESTNÉHO ČINU

Pachatel je jeden ze základních prvků kriminogeneze.

Kriminologie pod pojmem pachatel, chápe vedle osob, které se dopustili trestných činů i některé osoby, které orgány činné v trestním řízení trestně nestíhají. Zabývá se osobami trestně nezodpovědnými (děti, nepříčetní), osobami, které si svůj trest již odpykali, ale také tzv. potenciálními pachateli trestných činů. Zajímá se i o jedince, kteří se vyznačují tzv. sociálně-patologickým chováním, jako jsou prostitutky, narkomani, extrémisti a jejich sympatizanti, chorobní hráči apod.

Kriminologické poznatky o pachateli jsou využívány především v kriminalistice, soudní psychiatrii, psychopatologii a trestním právu. Základním pojmem kriminologie v souvislosti s pachateli je osobnost pachatele trestného činu.

TYOLOGIE PACHATELŮ

Snaha zobecňovat poznatky o osobách pachatelů trestných činů byla vždy součástí zkoumání kriminality a téměř vždy ji doprovázely pokusy pachatele klasifikovat podle určitých znaků, které se u nich vyskytují častěji než u běžné populace. Tyto snahy navazovaly na třídící pokusy uplatňované po staletí v lékařství a filozofii.

Typologie je věda umožňující třídění soustav, objektů nebo jevů pomocí typů. V kriminologii nám umožňuje třídění pachatelů trestných činů (osoby i osobnosti) podle určitých kritérií, znaků či souboru znaků do skupin, z nichž lze každou charakterizovat pomocí určitého modelu, typu.

Typ ve vztahu k osobnostem lidí pak bývá definován jako určitý komplex vlastností, rysů či jiných znaků osobnosti, které sice nepostihují celou osobnost jedince, ale jsou společné většímu počtu osob, z nichž právě díky výskytu těchto znaků lze vytvořit dílčí skupinu v rámci konkrétní typologie.

Výzkumy potvrzují, že tzv. čisté typy neexistují, vždy se jedná pouze o přiblížení se určitému, pro potřeby dalšího třídění vymezenému, modelu (typu).

Typologií pachatelů bylo vytvořeno velké množství, doposud ale chybí jejich systematický přehled. Často se v kriminologii setkáváme s rozdělením typologií na typologie zdůrazňující převážně biologické, psychologické a sociologické charakteristiky osobností pachatelů.

Mezi typologie vycházející především z **biologických aspektů** osobnosti patří mimo jiné i teorie tzv. kriminální antropologie, teorie fyziognomické a frenologické (založené na měření lebky).

Patří sem také výše rozvedená Lambrosova teorie o tzv. rozeném zločinci, která podle biologických znaků rozlišovala i mezi jednotlivými typy zločinců (např. vrahy a zloději).

Nejznámější z této oblasti jsou typologie, které předpokládají úzkou vazbu mezi tělesným typem a osobnostními charakteristikami, včetně jejich dědičné podmíněnosti a delikventním jednáním. Typickým příkladem je konstituční typologie německého psychiatra Ernesta Kretschmera (1888). Osobnost je podle těchto typologií formována vlastnostmi předávanými dědičně. Tělesné stavbě (somatickému typu) odpovídá typ temperamentu, jako dynamická stránka osobnosti, i převládající kriminální jednání.

Pyknický typ (zavalitý, krátké tělo, kulatý široký obličej, měkké svalstvo) nejvíce páchá trestné činy podvodu. Kriminalita i recidiva těchto jedinců je nižší a jejich schopnost resocializace je vzhledem k ostatním typům vyšší.

Astenický typ (štíhlá postava, dlouhé končetiny, úzká ramena, plochý hrudník, slabší svalstvo, podlouhlý obličej aj.) páchá převážně majetkovou trestnou činnost, zejména krádeže a podvody.

Atletický typ (se silně vyvinutým svalstvem a kostmi, širokými rameny a hrudníkem) převažuje u násilných deliktů sexuální i majetkové povahy (např. loupeže).

Dysplastický typ (disproporcionální, abnormální tělesné dimenze) má sklon k mravnostním deliktům, ale páchá i násilnou kriminalitu.

Lze sem zařadit také koncepte psychopatické osobnosti, která má podobné metodologické nedostatky jako již zmíněná koncepte ztotožňující pachatele s oligofrenem. V nové klasifikaci duševních chorob je psychopatie označována jako specifická porucha osobnosti a není diagnostikována jako nemoc, ale jako porucha osobnosti a chování dospělých. Psychopatická osobnost bývá definována jako disharmonická osobnost s abnormálními rysy, jejichž některé projevy mohou vést až ke kriminálnímu jednání. Patří sem např. paranoidní porucha, schizoidní porucha, disociální porucha, emočně nestabilní porucha aj. Do obrazu psychopatie nikdy nepatří psychotické příznaky. Jedinci s touto poruchou mohou být okolím vnímáni jako okouzující, příjemní a důvěryhodní lidé.

Výzkumy ukazují, že asi 30% všech trestných činů spáchali osoby se specifickou poruchou osobnosti. Ještě větší podíl ale mají na násilné trestné činnosti a u recidivistů jsou odhady výskytu psychopatie 70 – 100%. Někdy kritizované zdůraznění podílu psychopatie na kriminalitě je výsledkem uplatnění psychiatrických posudků v trestněprávní praxi.

Typologie pachatelů vycházející zejména z **psychologických aspektů osobnosti** jsou zcela závislé na úrovni zpracování poznatků psychologie osobnosti, klinické psychologie, psychopatologie i obecné psychologie a psychiatrie. Osobnost bývá popisována prostřednictvím jednotlivých složek osobnosti, které vytvářejí její strukturu. Jsou to: schopnosti (včetně stále diskutované inteligence), charakter, temperament, volní vlastnosti, motivace, postoje, zájmy, psychické zvláštnosti a někdy i faktory tzv. druhého řádu jako např. extroverze, introverze aj. Součástí popisu osobnosti pachatele bývá také informace o úrovni jeho adaptace na vnější prostředí, schopni se přizpůsobovat měnícím se podmínkám a

změnám prostředí. Často se setkáváme s pojmem maladaptace, která nastává, pokud se nedaří dosáhnout souladu potřeb individua s podmínkami prostředí.

Mezi nejznámější autory této kriminologické oblasti patří H. J. Eysenck, autor teorie rozdílného podmiňování, který je také autorem osobnostního dotazníku (PEN) obsahující škálu tzv. kriminálního sklonu. Tento dotazník je používán i v ČR a je jedním z mála psychologických instrumentů speciálně pro popis osobnosti pachatele.

Koncepce oligofrenního pachatele (dnes se pro oligofrenii užívá věcně nesprávný název mentální retardace) je od 20. století spojena s měřením inteligence (rozumových schopností) prostřednictvím speciálních testů.

Typologie zdůrazňující převážně **sociologické charakteristiky** osobnosti pachatele vychází především ze zkoumání sociálního prostředí pachatele a jeho sociálního učení, hodnotových orientací pachatele a jeho sociálního začlenění.

Počátky sociologizujících typologií je v názoru, že ne každý zločinec by se stal zločincem v každé době a za každých okolností.

Již Franz von Liszt rozděloval zločince na tři skupiny: příležitostné, zločince ze zvyku, kteří jsou schopni nápravy, a nepolepšitelné zločince. Toto dělení při tom spojoval se třemi individuálně preventivními funkcemi trestání (odstrašení, náprava, zneškodnění).

Mnohé z těchto typologií navazují na teorii diferencovaného sdružování E.H.Sutherland, která se zaměřuje na zkoumání společenských vztahů, jejich početnost, intenzitu a význam sdružování do skupin.

VÝZKUMY PACHATELŮ TRESTNÝCH ČINU V ČR

V České republice byl prováděn výzkum prvovězněných a recidivních pachatelů v 70. a 80. letech minulého století. Osobnost pachatele byla popsána pomocí čtyř faktorů:

1. Emoční ladění – od postoje hostility (nepřátelské ladění) až po afilianci (pozitivní ladění)
2. Úroveň strukturace vnitřních regulativů chování – od nedostatečně po dobře zformované svědomí
3. Sociální reaktivita – odrážející vlastnosti temperamentu projevující se v sociální sféře – od dynamičnosti po inhibovanost
4. Asertivnost, prosazování se – od rafinovaného prosazování po tupou konformitu

Na základě získaných dat bylo po zpracování vytvořeno osm typů odsouzených:

1. socializovaný odsouzený – dobře zformovaný systém vnitřních regulativů chování (ve smyslu svědomí, nízký sklon k agresivním reakcím, emoční stabilita
 - a. kooperativní, b. asertivní, c. anxiózní, d. dynamický
2. Agresivní psychopat (nesocializovaný agresor)– u těchto pachatelů je trestná činnost zakotvena spíše v osobnostních než v situačních faktorech, typický je nedostatečně zformovaný systém vnitřních regulativů chování, egocentričnost a nebržděná agrese
 - a. Agresivně se prosazující, b. hostilní agresor, c. agresivní schizoid (schizoidní psychopat)

3. Konformní moron – konformnost, těžkopádnost až tupost a podřídivost, trestná činnost je u nich snáze odhalitelná, bývají nejslabším článkem
4. Nezdrženlivý, nezvladatelně puzený – typická dynamičnost, touha po vzrušení, uspokojení, fascinace okamžikem, slabá kontrola realitou; kriminální prognóza je spíše nepříznivá
5. Neurotický – nízká míra kriminální recidivy, bývá dobře vytvořen systém vnitřních regulativů chování, úzkostnost, emoční labilita, inibovanost (utlumenost)
 - a. S hysterickými rysy, b. asertivní, c. neuroticky se odreagovávají
6. Hostilní – nepřátelské zaměření vůči svému okolí, emoční labilita, celkem dobře zformovaný systém vnitřních regulativů chování; hlavně násilná kriminalita, méně akceptuje trest
7. Podrobivý – přejímá normy skupiny, snadno manipulovatelný (důvěřivost), nízký sklon k agresivním reakcím
 - a. Dynamický, vzrušivý, b. inibovaný, utlumený
8. Anxiózní (úzkostný) manipulátor – obtížná resocializace, velká zdatnost manipulace, emoční stabilita

Typ 1, 5 a 8 je charakteristický pro prvovězněné pachatele a typy 3, 4 a 7 pro recidivisty. Další dva typy byly v souboru zastoupeny rovnoměrně.

Další rozšiřující literatura pro tuto kapitolu:

ZÁHORSKÁ, J. *Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů*. Praha : Portál, 2007. 136 s. ISBN 978-80-7367-236-2